

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітнійступінь)

на тему **« Взаємозв'язок між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку»**

ХАІ.704.760пМ.24О.053.10693609 КР

Виконав: здобувач (ка) б курсу групи №760пМ
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»
(найменування)

Ольга Радушко

(ім'я та прізвище)

Керівник: Максим Жидко

(ім'я та прізвище)

Рецензент: Ольга Радушко

(ім'я та прізвище)

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

(код і найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»

(код і найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»

(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Юрій ГУЛИЙ

(підпис)

(ім'я та прізвище)

«10» вересня 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Радущко Ольги Сергіївни

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Взв'язок між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку».

керівник кваліфікаційної роботи Жидко Максим Євгенович, кандидат психологічних наук, доц. каф.704 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №2042-уч від «27» листопада 2023 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «10» січня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи виявити особливості взв'язку між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку _____

4. Зміст пояснювальної записки Проаналізувати теоретичні положення зв'язку між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Дослідити особливості зв'язку між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку _____

Виявити зв'язок між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку

5. Перелік графічного матеріалу:

Рис. 7

Табл. 3

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Максим ЖИДКО., канд. наук, доц. каф. 704	22.09.23-	15.10.23
2	Максим ЖИДКО., канд. наук, доц. каф. 704	18.10.23	23.10.23
3	Максим ЖИДКО., канд. наук, доц. каф. 704	14.12. 23	20.12.23

Нормоконтроль _____ Світлана КУЗЬМІНОВА «10» січня 2024 р.

(підпис) (ім'я та прізвище)

7. Дата видачі завдання «10» вересня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	1.1.
1.	Затвердження теми, мети та завдань роботи.	10.09.23-17.09.23	

2.	Складання плану роботи.	18.09.23-21.09.23	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу роботи.	22.09.23-15.10.23	
4.	Планування дослідження та підбір методик. Написання другого розділу роботи.	18.10.23-23.10.23	
5.	Проведення дослідження.	24.10.23-31.11.23	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	01.12.23-13.12.23	
7.	Написання третього розділу роботи.	14.12.23-20.12.23	
8.	Написання загальних висновків по роботі та оформлення тексту роботи.	21.12. 23– 25.12.23	
9.	Передзахист.	26.12.2023	
10.	Внесення коректив до роботи.	27.12.23-30.12.23	
11.	Оформлення та підписання відповідної документації(висновок керівника, висновок кафедри, рецензія та довідка на предмет наявності порушень академічної доброчесності).	02.01.24-06.01.24	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	07.01.24-09.01.24	
13.	Строк подання здобувачем роботи на кафедру.	10.01.24	
14.	Захист.	15.01.24	

Здобувач _____ Ольга РАДУШКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи
_____ Максим ЖИДКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Реферат

Кваліфікаційна робота: 62 с., 5 табл., 8 рис., 1 дод., 45 джерел.

Ключові слова: ВЗІЄМОЗВ'ЯЗОК, ЯКІСТЬ, ВІДНОСИНИ, БАТЬКИ ДІТИ, СІМЕЙНІ ВЗАЄМИНИ, ДОШКІЛЬНИЙ ВІК.

Об'єкт дослідження – Якість батьківсько-дитячих стосунків .

Предмет дослідження – Взаємозв'язок між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Мета роботи – Виявити взаємозв'язок між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Методи дослідження: 1. Теоретичний аналіз літератури, огляд та аналіз існуючих наукових робіт та досліджень, і мета аналіз для виявлення загальних тенденцій і результатів у даній області.

2. Емпіричні методи: спостереження, анкетування , Анкета "Сімейна атмосфера", на основі праці В. Сатир; анкета " Індекс якості взаємодії у сім'ї", Проективна методика " малюнок сім'ї" В.Хьюлса.

3. Психофізіологічні методи: вимірювання фізіологічних параметрів, таких як серцевий ритм, рівень тиску, рівень якості сну, рівень фізичної активності на протязі дня.

3. Математично статистичні методи : кореляційний аналіз, факторний аналіз та кластерний аналіз..

Висновки: Поняття якості батьківсько- дитячих відносин характеризується не лише усвідомлення важливості психофізіологічних чинників на здатність до саморегуляції та контролю а й усвідомленням факторів, що сприяють покращенню цієї якості стосунків.

Усвідомлення факторів фізіологічної, емоційної, психологічної, матеріальної, соціальної залежності дитини дошкільного віку від фігури значущого дорослого являє собою першу ступінь до того щоб взяти на себе відповідальність за побудову якісних стосунків.

Для розвитку якісної взаємодії між дорослим та дитиною дошкільного віку у час підвищеної тривоги та стресових факторів слід формувати відповідні поведінкові стратегії які будуть найбільш ефективні на кожному етапі побудові цих стосунків.

Проаналізувавши теоретичні положення та ранні дослідження було проведено анкетування та встановлено взаємозв'язок між психофізіологічними чинника та психологічною якістю батьківських взаємин виходячи з яких були запропоновані наступні рекомендації.

На етапі побудови стосунків відносин із дитиною від нуля до одного року мною запропоновано моніторинг і фіксації якості та тривалості сну фігури значущого дорослого, наявність активності, моніторинг раціону харчування, наявність підтримуючих соціальних контактів і аналіз задоволення цих чинників як фактор впливу на самопочуття дорослого і як наслідок вплив на якість комунікації із дитиною.

На етапі від одного до трьох років було запропоновано ввести "розпорядок" задоволення психофізіологічних потреб дорослого і дитини,

оцінюючи показники якого дає можливим побачити вплив на якість батьківського дитячих стосунків.

На етапі від трьох до шести років було запропоновано приділити більше уваги соціальним фактором впливу на якість дитячо- батьківських стосунків.

На усіх етапах створення системи побудови-аналізу- зворотнього зв'язку- рефлексії створює та дає можливість кращого розуміння психофізіологічних потреб та здатності налаштуванні більше якісних взаємин між дорослим та дитиною дошкільного віку у час постійних змін.

Abstract

Qualification work: 62 p., 5 tabl., 8 figs., 1 app., 45 sources.

Keywords: RELATIONSHIP, QUALITY, RELATIONSHIPS, PARENTS, CHILDREN, FAMILY RELATIONSHIPS, PRESCHOOL AGE.

The object of research is the quality of parent-child relationships.

The subject of research is the relationship between psychophysiological indicators and the psychological quality of parent-child relationships in families with children of preschool age.

The purpose of the work is to identify the relationship between psychophysiological indicators and the psychological quality of parent-child relationships in families with children of preschool age.

Research methods: 1. Theoretical analysis of literature, review and analysis of existing scientific works and studies, and meta analysis to identify general trends and results in this area.

2. Empirical methods: observation, questionnaires, Questionnaire «Family atmosphere», based on the work of V. Satyr; questionnaire «Index of the quality of interaction in the family», Projective method «family picture» by V. Huels.

3. Psychophysiological methods: measurement of physiological parameters, such as heart rate, pressure level, sleep quality level.

3. Mathematical statistical methods: correlation analysis, and cluster analysis.

Conclusions: The concept of the quality of parent-child relationships is characterized not only by the awareness of the importance of psychophysiological factors on the ability to self-regulate and control, but also by the awareness of factors that contribute to the improvement of this quality of relationships.

Awareness of the factors of physiological, emotional, psychological, material, social dependence of a preschool child on the figure of a significant adult is the first step to taking responsibility for building quality relationships.

For the development of high-quality interaction between an adult and a preschool child at a time of increased anxiety and stressful factors, appropriate behavioral strategies should be formed that will be most effective at each stage of building these relationships.

Having analyzed theoretical positions and early research, a questionnaire was conducted and the relationship between psychophysiological factors and the psychological quality of parental relationships was established, based on which the following recommendations were proposed.

At the stage of building a relationship with a child from zero to one year, I suggested monitoring and recording the quality and duration of sleep of a significant

adult figure, the presence of activity, monitoring the diet, the presence of supportive social contacts and the analysis of the satisfaction of these factors as a factor influencing the adult's well-being and as a result influence on the quality of communication with the child.

At the stage from one to three years, it was proposed to introduce a «routine» for satisfying the psychophysiological needs of an adult and a child, evaluating the indicators of which makes it possible to see the impact on the quality of parent-child relationships.

At the stage from three to six years, it was suggested to pay more attention to the social factor of influence on the quality of child-parent relations.

At all stages of creating a system of construction-analysis-feedback-reflection creates and enables a better understanding of psychophysiological needs and the ability to adjust more qualitative relationships between an adult and a preschool child in a time of constant changes.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ВПЛИВУ ПСИХОФІЗИОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ОСОБИСТОСТІ НА ПСИХОЛОГІЧНУ ЯКІСТЬ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН.....	11
Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	34
2.1. Загальна характеристика вибірки дослідження.....	34
2.2. Методи та методики дослідження.	34
2.3. Процедура дослідження.....	35
Розділ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРИТАЦІЯ	37
3.1. Психофізіологічні особливості звичайного функціонування батьків... 37	
3.2. Особливості психологічної якості батьківсько-дитячих відносин.....	41
3.3. Взаємозв'язок психофізіологічних особливостей батьківського функціонування з психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин.....	41
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	56
ДОДАТКИ	61

ВСТУП

Актуальність дослідження цієї теми обумовлена кількома чинниками.

Дитячо-батьківські відносини є фундаментальним елементом у формуванні особистості дитини у період дошкільного віку. Якість батьківсько-дитячих відносин може суттєво впливати на психічне та емоційне благополуччя дітей. А також роль психофізіологічних аспектів у формуванні відносин між батьками та дітьми поки що не повністю досліджена. Тому аналіз цих аспектів може надати новий рівень розуміння механізмів, що лежать в основі взаємодії у сім'ї. Крім того, в сучасному суспільстві, де сімейна динаміка піддається змінам під впливом різних факторів, важливо вивчати, як ці зміни можуть впливати на психофізіологічний аспект взаємодії батьків та дітей. Це має практичне значення для розробки програм підтримки сімей та підвищення їхнього загального благополуччя.

Дослідженням якості батьківсько-дитячих стосунків та чинників, що впливають на формування адаптивних паттернів взаємодії займалися: Джон Боулбі[40,42], Вірджинія Сатир[44], Марі Айнсворт[41], Дональд Віннікот[45], Ерік Еріксон[43] та інші.

Якість батьківсько-дитячих стосунків розглядають як фундаментальний чинник який впливає на формування цілісної особистості, чинник, який впливає на здатність дитини до кращою адаптації у соціумі та стресостійкості [42], та значущість цього чинника для розуміння впливу сімейного контексту на психічне здоров'я особистості.

Якість батьківсько-дитячих взаємин обґрунтовується впливом таких параметрів як дослідження о стабільності браку, визначенням стилів виховання дитина, наявністю емоційно доступного дорослого, включеність обох батьків у процес виховання дитини/

Як показав аналіз літератури, дослідження взаємозв'язку між психофізіологічними показниками та дитячо-батьківськими відносинами в сім'ях з дітьми дошкільного віку є актуальним напрямом, здатним зробити внесок у

поглиблене розуміння факторів, що впливають на психологічну динаміку в сімейному контексті.

Об'єкт: Якість батьківсько-дитячих відносин

Предмет: взаємозв'язок між психо-фізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Мета: Виявити взаємозв'язок між психо-фізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Задачі:

1. Проаналізувати теоретичні положення поняття психо-фізіологічної якості батьківсько-дитячих відносин.
2. Дослідити особливості взаємозв'язку між психо-фізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку
3. Виявити особливості взаємозв'язку між психо-фізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.
4. Підвести підсумки основуючись на отриманих результатах та надати теоретичні та практичні рекомендації

Вибірка: 30 представників україномовних сімей які виховують одного (або більше) дітей дошкільного віку.

Методики: анкетування , Анкета "Сімейна атмосфера", на основі праці В. Сатир; анкета " Індекс якості взаємодії у сім'ї", Проективна методика " малюнок сім'ї" В.Хьюлса.

Математико-статистичні методи: Кореляційний аналіз, кластерний аналіз.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ВПЛИВУ ПСИХОФІЗИОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ОСОБИСТОСТІ НА ПСИХОЛОГІЧНУ ЯКІСТЬ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН..

1.2. Поняття психофізіологічної якості батьківсько-дитячих відносин у психологічній літературі.

Для детального розгляду означеної теми необхідно нагадати параметри функціонування сімейної системи, пов'язані із самопочуттям її членів, зокрема дітей. Вона включає, по-перше, систему цінностей, настанов, потреб та мотивів сім'ї поряд із здатністю подружжя адаптуватися до умов реальності й готовності до змін. По-друге, суттєвими стають особливості міжособистісної комунікації в родині, у тому числі розвиненість емпатії та рефлексії. По-третє, украй важливим є ставлення соціального середовища до родини, що може впливати на відчуття впевненості або невпевненості дитини стосовно власної спроможності та спроможності батьків перебороти життєві складнощі. Проте не можна недооцінювати й культурний вплив на сім'ю взагалі та дитину зокрема, а також значення традицій у реалізації практики виховання. Окрім зазначених чинників, виділяють ще цілу низку окремих факторів впливу, а саме: уявлення батьків про еталон вихованості дитини а також сприйняття себе як гарних батьків, мотиви народження дитини, настанови батьків щодо виховання та рівень вимог до дитини [14]. Теорія «бондінгу», розроблена Д. Паркером і його колегами, пропонує ємну модель, що описує внесок батьків у батьківсько-дитячі стосунки.

Для визначення цього внеску розроблено «Шкалу батьківського бондінгу» (Parental Bonding Instrument, PBI) [25]. Автори виокремлюють два провідні параметри: *турбота* (care) та *захист* (protection). Вираження турботи варіюється від емоційної теплоти, емпатії та близькості до емоційної прохолодності, байдужості та занедбання. Параметри захисту можуть мати різні форми: від контролю, надмірного захисту, втручання, інфантилізації й запобігання автономії у поведінці до сприяння автономії та незалежності. Нижче ми побачимо, як запропонована Д. Паркером та співавторами «система координат» вдало поєднує в собі різні варіації батьківської поведінки.

Клінічні спостереження за сім'ями, проведені В. І. Гарбузовим, дозволили виділити три типи поведінки батьків, що призводять до невротизації дитини [4]. Автор маркує їх великими літерами й описує в такий спосіб.

а) Неприйняття; емоційне відкидання дитини, що може бути виражено у «корекції» типу її темпераменту, «покращенні» та регламентації життя. Інколи таке ставлення до дитини поєднується із байдужістю або потуранням.

б) Гіперсоціалізація; тривожно-недовірлива концентрованість батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі в школі або тиск на неї через очікувані академічні успіхи. Саме ці батьки можуть обирати для дитини багатoproфільну освіту, не враховуючи її особливості або бажання 2.

в) Виховання дитини за типом «кумир сім'ї»: до дитини ставляться як до особливої, унікальної, їй дають зрозуміти, що вона – сенс життя для батьків, на цьому зауважують, коли в сім'ю приходять інші люди. Таке ставлення іноді «обкрадає» сиблінгів цієї дитини.

Популярна нині в іноземних джерелах класифікація видів виховання була запропонована Дж. Янгом [1], а пізніше уточнена в процесі розробки відповідного психометричного інструментарію А. Шеффілдом [27].

Вона включає:

перфекціоністське виховання – вимагання батьками бездоганності як від дитини, так і від себе;

– *песимістичне боязке виховання* – негативне сприйняття життя батьками через наявність у них тривожних, боязких рис;

– *контрольовальне виховання* – тотальний контроль та заборона на розвитку або демонстрації незалежності дитини;

– *емоційно задушливе виховання* – нездатність батьків ділитися переживаннями з дітьми;

– *каральне виховання* – користування будь-якою нагодою покарати дитину за помилку або проступок;

– *умовно нарцисичне виховання* – заохочення, підтримання дитини за умови виконання нею низки вимог або відповідності певним очікуванням.

Зауважимо, що наразі наведену класифікацію вважають вельми перспективною стосовно саме емпіричних досліджень зв'язку так званого «негативного (дисфункційного) батьківства» та цілої низки проблем і розладів (наприклад, порушень харчової поведінки [26], тривожних або депресивних розладів [21]).

Найпоширеніша у літературі класифікація дисфункційних стилів виховання запропонована А. Є. Лічко та Е. Г. Ейдемільером стосовно підлітків з акцентуаціями характеру [8; 15], яку ми доповнили відомостями теоретичних та емпіричних розвідок щодо впливу подібного за стилем виховання на розвиток психологічних характеристик дитини.

1. Гіпопротекція: префікс «гіпо-» поряд зі словом «протекція» (захист) передає зміст цього стилю виховання, за якого дитина може бути бездоглядною, занедбаною як у психологічному і духовному, так і фізичному плані. Гіпопротекція може бути прихованою, і тоді дитина у родині матиме формальний контроль без емоційного залучення батьків у її життя. У таких стосунках фрустрованими є потреби дитини у любові, належності, вона опиняється емоційно відкинутою. Як зазначають автори, такий стиль виховання особливо небезпечний для підлітків із нестійкою та конформною акцентуацією характеру, адже він здатний спричинити асоціальну поведінку дитини, а саме утікання, бродяжництво. І. Г. Кошлань та Л. О. Першина серед наслідків такого батьківського поводження ще визначають завуальовану жорстокість підлітка, схильність до прихованої агресії та самоагресії [7].

2. Домінувальна гіперпротекція: загострена увага, піклування, дріб'язковий контроль, надмірна кількість обмежень з боку батьків. Таке виховання призводить до формування нерозвиненої ідентичності, несамоствійності, безініціативності, покірності дитини – особливо несприятливе воно для психастеніків та астеноневротиків. У гіпертимних підлітків протест проти неповаги до їх Я набуватиме форми емансипації. Зростання у такій родині може спричинити недостатність самоконтролю, придушення власних емоцій, а через це і неспроможність приймати іншу людину, витримувати від неї будь-які незручності [11; 24; 27].

Інший варіант розвитку такої дитини описує Еліс Міллер. Авторка зазначає, що інтелектуально й емоційно обдаровані діти, які «інколи навіть удостоювалися похвали своїх батьків за досягнення», стають вправними дорослими: у них все виходить і все вдається, їм заздять і вони легко досягають успіху. Але це не заважає їм часто перебувати у стані депресії, невдоволеності собою, невпевненості та самовідчуження, а інколи й беззмістовності власного життя, вони часто переживають почуття сорому, провини, страху [11].

3. Гіперпротекція-потурання: стиль, схожий на виділений В. І. Гарбузовим тип батьківської поведінки «кумир родини», за якого дитину обожнюють і протегують. Це згодом призводить до формування істероїдних характеристик, неадекватного рівня домагань, постійного прагнення до лідерства та переваги над іншими, але, що важливо, без сформованих навичок завзятої кропіткої праці. Чому таку поведінку батьків автори називають «гіперпротекцією», адже дитина отримує все бажане і не відчуває обмежень? Проте зверніть увагу на те, що сама по собі дитина не стикається з реальним світом, вона «загорнена у ковдру» батьківського обожнювання і перебуває в ілюзії, що це і є нормальний порядок речей. У підлітка не формується досвід стикання з різним ставленням до себе як до особистості, досвід програвів та способів їх подолання, вміння спиратися на власні ресурси. Можливий варіант розвитку подій – формування так званих рентних настанов, коли людина шукає найвигіднішу для себе позицію, щоб перекласти на когось власну відповідальність [12].

У літературі [7] представлено й інші варіанти можливої поведінки батьків: це може бути надання дитині свободи, проте у жорстких рамках, й одночасне знецінення будь-яких її досягнень. За таких умов підліток виростає з болісною потребою форсувати близькі стосунки задля отримання доброго ставлення до себе та постійно підтверджувати власну значущість.

4. Емоційне відкидання: батьки ігнорують дитину, жорстоко поводяться з нею. Така поведінка інколи має приховані форми, скажімо, у вигляді незадоволення («не така, не та дитина, яка б повинна була бути») або перебільшеної турботи й уваги, що викривають дратівливість, нещирість, неусвідомлене прагнення уникати тісного контакту. Емпіричні дослідження та

клінічні спостереження доводять зв'язок браку батьківської уваги (скажімо, у вигляді ігнорування змісту повідомлення дитини, обезцінювання сказаного або постійної незгоди з її повідомленнями) та клінічного статусу дитини, а саме: тривожних розладів, підвищеної агресивності [18], різних варіантів самоушкоджувальної поведінки [27–28].

У підлітків-гіпертимів така поведінка батьків може спричинити вияви протесту й емансипації, в істероїдів – дитячі реакції опозиції, підліток-шизоїд може замкнутися у власному фантазійному світі і відмовитися йти на контакт. Підлітки з нестійкою акцентуацією характеру можуть звернутися за відповідями на невирішені питання до кримінальних угруповань із жорсткою ієрархією, отримавши «бонус» у вигляді переживання належності та значущості.

Для емоційного відкидання характерні «ігри» на емоційному стані дитини, наприклад здійснення виховного контролю через навмисне позбавлення любові («Мама тебе такого не любить!») або спричинення відчуття провини («Ти невдячний», «Ти зрадив нашу любов»). Подібна поведінка обмежує ініціативу та незалежність дитини, яка може боятися опинитись винною у неблагополуччі батьків. Гіпертимні підлітки в такому оточенні можуть реагувати через спалахи люті, сензитивні – через переживання відчуття непотрібності, відчаю, самотності.

5. Підвищена моральна відповідальність: вимога від дитини безкомпромісної чесності, накладання на неї відповідальності за благополуччя близьких, очікування відповідності високим моральним стандартам. Саме у такому емоційному середовищі живуть діти батьків-адептів суворих релігій або батьків, які не контактують із власним тілесним началом, ігноруючи реальні потреби дитини, приділяючи недостатню увагу психофізичному аспекту життєдіяльності. Особливо несприятливе подібне поводження для сензитивних дітей та підлітків-психастеніків, адже, не витримавши навантаження, вони можуть реагувати за obsесивно-невротичним типом або декомпенсацією за психастенічним типом. Підлітки з істероїдними акцентуаціями можуть демонструвати ненависть, лютю та агресію до об'єкта піклування. Доросла людина, яка зростала у середовищі пильної уваги до морального боку життя й

умовах нехтування тілесними аспектами, може мати цілий спектр психосоматичних скарг, а також занадто пильно і тривожно контролювати слідування нормам і правилам. Перегляд «загальноприйнятих істин», засвоєних у батьківській родині, та критичне ставлення до них можуть викликати труднощі. Водночас можливий розвиток гіперкомпенсаторних відчуттів грандіозності, привілейованості [9; 16].

Аналізуючи особистісні характеристики батьків невротичної дитини, О. І. Захаров виокремлює групу таких ознак як для її батька, так і для матері [6]. За спостереженнями автора, матері невротичної дитини притаманні надмірні ригідність, принциповість, нетерпимість, схильність до утворення надцінних ідей, висока конфліктність у міжособистісних стосунках, недостатня емпатійність – поряд із сензитивністю, тривожністю та невпевненістю у собі. Батька такої дитини характеризують поступливість, мінорність настрою, пасивність. Такі самі характеристики матері невротичної дитини зазначає і А. Міллер: авторка зауважує на її емоційній неврівноваженості, приховуючи яку, жінка може вдаватись до підкреслено жорстко-авторитарної, навіть диктаторської поведінки [11].

При цьому існують характеристики, що поєднують подружжя батьків дитини-невротика: вони мають схожу структуру потреб, у якій наявні фрустрована потреба в емоційній близькості, загострене бажання незалежності поряд із побоюванням змін та внутрішня конфліктність і невдоволення собою. Захаров описує таких батьків як душевно стомлених, таких, що обирають неконструктивні способи самоствердження. У цьому разі дитина мимоволі стає «цапом-відбувайлом», об'єктом, на який дорослі проектують свої особистісні проблеми.

Розглядаючи батьків очима дитини, С. Герхарт виділяє серед них два «важкі» типи: неухажні та нав'язливі. Перші – батьки у стані депресії: їм важко відповідати на запити своїх дітей, вони апатичні та заглиблені в себе, вони не підтримують контакт «очі в очі» з дитиною та беруть її на руки виключно для того, щоб перевдягнути або нагодувати. Їх діти також починають депресивно поводитись з іншими людьми: вони виявляють менше позитивних емоцій, їм

важче розв'язувати когнітивні задачі. У пізнішому віці їх емоційні проблеми зберігаються та збільшуються [5].

Матері, що належать до другої групи батьків (нав'язливі), насправді також перебувають у депресії, але, як зазначає С. Герхарт, вони «зліші», навіть якщо ця злість прихована або замаскована. Ці матері експресивніші, інколи жорстокі. Вони виражають певну «обуреність» потребами дитини та відчують ворожість до неї, але не припиняють активної, нав'язливої турботи, що часто нівелює дитячу ініціативу. Їх діти також розвиваються гірше, прагнуть емоційного уникання та певною мірою дезорганізовані.

І в першому, і в другому випадку матері надто «зайняті» власними почуттями, щоб бути здатними почути та звернути увагу на переживання дитини. Більше того, неспроможність витримувати свої почуття унеможлиблює для них здатність витримувати почуття дитини. Це призводить до затримки розвитку емоційного інтелекту дитини, що своєю чергою заважає їй знаходити спільну мову з учителями, наставниками й однокласниками. Така дитина навіть за достатньо високого когнітивного інтелекту може стикатися із суттєвими труднощами у навчанні, адже спосіб її поведінки та інконгруентність викликають в оточення несвідоме почуття неприйняття.

С. Герхарт зазначає, що діти, які не змогли напрацювати надійні стратегії опанування емоцій, надто швидко прагнуть позбутися почуттів. Існує кілька типів таких дітей. Так, діти з нетривкою прив'язаністю схильні автоматично гальмувати будь-які сильні емоції відразу, як вони виникають. Діти з амбівалентною прив'язаністю, навпаки, готові відразу перейти до сильного вираження власних почуттів, не зважаючи на почуття інших і не думаючи про наслідки. Нарешті, діти з дезорганізованим типом прив'язаності постійно коливаються між цими двома варіантами поведінки. Їм справді складно скоординувати власні почуття з вимогами оточення, зрозуміти себе й інших. Утім гармонійні стосунки потребують балансу між усвідомленням власних почуттів та відслідковуванням їхніх виявів серед інших.

Стратегія емоційного «заморожування» у дітей, які зазнали емоційної травматизації, відома давно. Але дуже цікавим видається аналіз поведінки дітей

із амбівалентним типом прив'язаності, які, за оцінками С. Герхард, схильні, навпаки, надмірно занурюватися у рефлексування щодо своїх почуттів та надто експресивно їх виражати. Дослідниця вказує, що ці діти вдаються до стратегії перебільшення: увесь час перебувають у стані надмірної уваги й усвідомлення своїх страхів та фрустрованих потреб, що може призвести згодом до підриву їх автономності. Насправді це може бути саме тією метою, якої підсвідомо прагне хтось із батьків, оскільки у міру зростання люди цього типу долають невпевненість у собі, намагаючись бути дуже потрібними іншим.

Авторка підсумовує, що батьки мають бути «емоційними тренерами» для своїх дітей, тобто налаштовуватися на одну хвилю з ними, щоб відстежувати постійні зміни їх емоційного стану, допомагати переходити на наступний рівень розвитку емоційного інтелекту [5]. Батькам слід розвивати емоційний інтелект дитини, що, як відомо, полягає у здатності розрізняти свої емоції та емоції інших, а також вміти керувати ними та впливати на них. Для цього їм важливо віддзеркалювати та вербалізувати почуття дитини, за потреби контейнерувати їх та демонструвати гарний приклад стресоподолання і самомотивування.

У літературі, присвяченій проблемам впливу особливостей родинного середовища на розвиток неврозів у дітей, описано окремі дисфункційні моделі батьківського ставлення, вживані у межах різних стилів виховання. Розглянемо деякі з них.

Формування умовно-бажаного симптому [2–3]: дитина демонструє певні вияви соматичного нездоров'я, які у разі пильного аналізу виявляються бажаними для родини, такими, що згуртовують її та інколи навіть тримають разом. Серед таких симптомів автори називають нічний енурез або заїкання: дитина з енурезом «примушує» батьків разом «боротися» з цим, шукати відповідних спеціалістів, возити її на процедури. Як тільки симптом зникає, батько і мати перестають бути об'єднаними спільною метою, вони знову, умовно кажучи, займаються своїми справами і не звертають на дитину уваги, адже з нею все гаразд. А дитина своєю чергою може неусвідомлено підтримувати виявлення симптому з метою зміцнити сім'ю. Нічний енурез може бути умовно бажаним і за наявності розладів в інтимно-сексуальному житті подружжя. У цьому разі

мати дитини може бути настільки «виснажена» нічним контролем за сечовипусканням дитини, що в неї зовсім «не залишатиметься сил», щоб ще думати про статеве життя. А партнер повинен бути чуйним і розуміти навантаження жінки, аби не висувати «недоречних» вимог.

Спілкування за типом «парадоксальної комунікації» [15; 18] відбувається у стосунках, коли батьки не помічають за собою певної характеристики, однак проєктують її на дитину, болісно реагують на неї і докладають зусиль для її «ліквідації», «викорінення». Скажімо, батьки, які тривожаться або таємно соромляться власних здібностей до самопрезентації, вимагатимуть від дитини удосконалення відповідних умінь, болісно реагуватимуть на її «невдачі» і «програші», соромлячи за помилки, недосконалість, прискіпливо аналізуючи (і, звісно, критикуючи) кожну деталь поведінки. У межах такої поведінки цікаво, що іноді «стурбовані» батьки передають дитину в «надійні» руки фахівців, очікуючи на діагнози та дозвіл розпочати певне лікування, що може маскувати відторгнення від дитини і прагнення полегшити почуття провини через це.

Компенсація батьківських малоцінності або недієспроможності через «штовхання» дитини до титулів, перемог, конкурсів тощо [13]. На нашу думку, красномовним прикладом подібного споживацького ставлення є виснажливі кастинги, конкурси, шоу краси або дитячих талантів. Дитину в цьому разі примушують грати у цілком дорослі ігри, демонструвати поведінку, притаманну швидше конкурентно налаштованому дорослому спортсмену, аніж, скажімо, молодшому школяру (рис. 2). Подібним за механізмом дії нам здається такий варіант батьківсько-дитячих стосунків, за якого дитина відмовляється від власних потреб і переживань заради того, щоб мати була «завжди щаслива» і зайвий раз не засмучувалась. Дитина повинна пристосовуватись, щоб відчувати, що з нею все гаразд і її люблять. Але ціною такого пристосування є формування так званого «фальшивого Я», що не має нічого спільного зі справжньою природою особистості. Тоді, незважаючи на зовнішню слухняність, добрий нрав, інколи веселу і «легку» у спілкуванні вдачу, людина відчуватиме внутрішню пригніченість і незгоду, проживатиме життя як не своє, беззмістовне [11].

Особливим комунікативним патерном, характерним для дисфункційних сімей, є спілкування за типом «подвійного зажиму», або «double-bind». У цьому разі дитина отримує від батьків послання, яке містить дві протилежно спрямовані змістові частини (отже, до якої б не «приєдналася» дитина, вона в будь-якому разі програє). Скажімо, у розпалі сварки мати звинувачує сина: «Чого ж ти мовчиш? Тобі не соромно? Сказав би хоч що-небудь!» І коли син нарешті бубнить у відповідь: «Пішли повечеряємо?..», мати зовсім розлючується: «Краще б мовчав! Взагалі не відчуваєш ситуацію!».

Стосункам у неблагополучних родинах можуть бути притаманні так звані «містифікації» [22], тобто навіювання дитині того, чого вона потребує, ким є, у що вірить. Такі установки перетворюються на інтроекти (у термінах гештальтпсихології), із якими доросла людина пізніше або неусвідомлено погоджується, або розпочинає виснажливу боротьбу. Виокремлюють два види містифікацій: приписування слабкості або поганості та інвалідизація, тобто примусове знецінення поглядів, планів, захоплень дитини.

Широко описаним у літературі є феномен злиття, симбіозу матері та дитини [6; 10; 19]. У цьому разі мати прагне прожити життя замість дитини, цілком ідентифікуючись із нею. І якщо на ранніх етапах розвитку таке злиття є нормальне, і навіть необхідне для дитини (адже мати стає тією «захисною ковдрою», яка береже дитину від інколи недружньо налаштованого і небезпечного навколишнього світу; надає їй відчуття власної бажаності, прийнятості, упевненості через вибудовування стосунків довіри та своєчасний і адекватний зворотній зв'язок), то пізніше воно перешкоджає розвитку дитини, призводить до стагнації та регресу.

Разом із явищем симбіозу опишемо ситуацію, коли мати ставиться до дитини як до «замісника чоловіка». У разі розлучення, загибелі або нещасливих партнерських стосунків жінка може покладати на сина надмірні очікування й обов'язки, що не відповідають його віку та, власне, позиції дитини у сім'ї. «Ти в мене – єдиний захисник!» або «Ти тепер за головного у нашій сім'ї» – такі установки не дозволяють йому залишитись дитиною, змушують виконувати неприродну для нього роль дорослого чоловіка.

Ілюстративний матеріал: психологічний зміст порушень у батьківсько-дитячих стосунках, що призводять до межових розладів дітей. [23]

Батьки, які в різний спосіб шкодять дітям, за спостереженнями Дороті МакАртур, схожі у тому, що «сприймають, реагують та комунікують із дитиною так, ніби вона є не тою, якою вона є насправді» [23, С. 10]. Авторка називає це деперсоніфікацією (depersonalization) або аперсонацією (apersonation) і зазначає, що чим довше цей процес триває в родині, тим серйозніші наслідки для ідентичності дитини. Такі діти виростають вразливими (impinged-upon adults), нездатними бути собою, функціонувати автономно, сепаруватись від батьків і досягнути зрілості. Деякі з них звертаються до психотерапевта у віці 25–35 років, коли бачать успіхи друзів в особистих стосунках або роботі, але є і ті, хто шукає допомогу в 40 чи 50 років, стикаючись із кризою середини життя. Обертаючись назад, вони намагаються нарешті подорослішати психологічно, реалізувати в терапії ті кроки, які не змогли зробити у родині. Фактично вони самостійно добудовують своє Селф у дорослому віці, як про це свідчить назва книги Д. МакАртур.

Головна проблема цих людей полягає у тому, що їм дуже складно робити самостійні вчинки. Навіть якщо вони здобувають освіту, знаходять роботу, будують родину або народжують дітей, замість задоволення вони відчують величезну тривогу, корені якої – у прихованому, але дуже сильному бажанні їх батьків тримати дітей біля себе. Такі батьки, залишаючись незрілими самі, постійно транслюють дитині: ти не маєш виростати; твоє справжнє життєве призначення – бути продовженням нас та задовольняти не свої потреби, а наші. Зазвичай вони роблять це несвідомо, оскільки самі у дитинстві отримали відповідний меседж, утім також мають шанс змінитися, якщо спробують будувати з дорослими дітьми більш гармонійні та здорові стосунки. Справжнє завдання терапії – не посварити дітей з батьками, а дозволити всім сторонам конфлікту психологічно зростати відповідно до бажання та можливостей кожного з них.

Д. Мак-Артур наводить кілька прикладів висловлень пацієнтів про свої переживання у батьківсько-дитячих стосунках. Спробуємо подивитись на них як на певну систему характеристик такого типу стосунків.

1. Подвійні зв'язування (double-bind) у комунікації та нестерпна амбівалентність у почуттях дитини:

- «Мої батьки *так близько*, але мені здається, що я не знаю їх»;
- «Вони зробили для мене так багато, але я не почуваюся одареним»;
- «Я завжди відчуваю провину за те, що роблю для них недостатньо»;
- «Я злюся на них, але розумію, що не мав би»;
- «Я не знаю чому, але я залежу від них у дивний спосіб, хоча, здається, вже мав би подорослішати».

2. Ігнорування батьками будь-якого позитивного досвіду дитини: «Кожного разу, коли я маю нове досягнення, я намагаюсь показати його батькам, але їм нецікаво і вони не люблять мене більше! Я намагаюсь увесь час, але постійно відчуваю себе невдахою».

3. Неможливість прямого вираження почуттів, особливо негативних, практика їх придушення: «Я ніколи прямо не гнівався на батьків, але в мене є дивне відчуття, що я не бажаю робити те, що вони від мене більш за все чекають. Це відбувається навіть тоді, якщо воно потрібне саме мені!»

4. Відсутність мотивації досягнень у дітей: «У мене не має мотивації, щоб зробити наступний крок у житті (одружитися, здобути освіту, підвищення, народити дітей). Я не знаю, чому але мене це не турбує».

5. Складність будь-яких дій дитини, спрямованих на турботу про себе: «Мені дуже страшно зробити щось для самого себе, особливо якщо це суперечить тому, що батьки хотіли б від мене. Я не розумію свій страх».

Авторка бачить джерела подібних батьківсько-дитячих стосунків передусім у незрілості самих батьків (як стверджує крилатий вислів, «Немає нічого гіршого для незрілої дитячої психіки, ніж незріла доросла психіка»). Ці батьки несвідомо використовують дитину для компенсації своєї неповноцінності та «розширення» свого Селф. Вони здобувають упевненість у собі, намагаючись контролювати дії та досягнення дитини, і коли їм це вдається, вони відчувають

себе успішними. Також драматичним наслідком такої поведінки стає межовий рівень особистісного розвитку (borderline) їх дітей. Для того щоб краще зрозуміти це явище, слід спочатку звернутися до ідеї рівнів особистісного розвитку (психотичний, межовий, невротичний, «нормальний»), що стала класичною для психоаналітично орієнтованих дослідників та практиків [9].

Як зазначає Ненсі Мак-Вільямс, відповідно до цієї схеми завдяки теорії Е. Еріксона спеціалісти здобули більш-менш зрозуміле пояснення витоків кожного з рівнів, розглядаючи їх як результат фіксації на певних стадіях розвитку. І хоча така схема має не лише прихильників, але й доволі потужних опонентів, вона вельми поширена серед клініцистів [24]. Відповідно до неї у несприятливих батьківсько-дитячих стосунках дитина може певною мірою фіксуватися на:

- стадії первинної залежності або базової довіри/недовіри (перший рік життя та перша половина другого) – психотичний рівень організації;
- питанні автономії/почуття сорому за Е. Еріксоном (від півтора, двох років до трьох) або на питаннях сепарації/індивідуації за М. Малер – межовий рівень організації;
- питанні едипального протистояння або стадії ініціативи/почуття провини (від трьох до шести років) – невротичний рівень організації.

Зауважимо, що це доволі спрощене бачення, але у загальних рисах пацієнти психотичного рівня мають симбіотичну проблематику, межові – проблеми сепарації-індивідуації, а невротичні – індивідуовані мотиви змагання та особистого самовизначення [9].

Ненсі Мак-Вільямс зауважує, що межовим пацієнтам притаманні психотичні епізоди, але вони більше здатні «тестувати реальність», ніж психотики. Ці групи об'єднує використання первинних (примітивних) захистів, а відрізняє – зміст центральних проблем і тривог. Для межових пацієнтів вони зосереджені навколо питань автономії та сепарації. У стосунках їх одночасно сильно лякає як можливість поглинання (злиття) та втрата ідентичності, так і можливість тотальної ізоляції, що для них дорівнює покинутості. Для них характерна відсутність «емоційного уявлення про те, що значить мати

інтегровану особистість, зрілі захисти, здатність відкладати насолоду, терпимість до протиріч і невизначеності» [24].

Посилаючись на Мастерсона, дослідниця також припускає, що ці пацієнти фіксуються на підфазі возеднання у процесі сепарації/індивідуації. У цей період дитина вже набула певної автономії, але все ще потребує турботливих батьків, які приймуть її після дистанціювання. Утім, як припускає Мастерсон, матері межових пацієнтів не були такими – вони або «перешкоджали їх відділенню, або відмовлялися прийти на допомогу, коли ті потребували регресу після досягнення певної самостійності» [9].

Отже, завдяки вказаним дослідженням було висунуто певні гіпотези щодо тих батьківсько-дитячих стосунків, у яких вони формуються. І тепер можна прискіпливіше подивитись на їх характер, спираючись на доволі цікаву систематизацію материнських та батьківських настанов або вказівок, які, думку Д. Мак-Артур, збільшують імовірність несприятливого особистісного розвитку дітей.

Мак -Артур вважає, що настанови-заборони батьки дають несвідомо і зазвичай невербально. Водночас дитина отримує певну кількість настанов-дозволів, що мають протилежний зміст. Чим більшою мірою батьки щирі у висловленні настанов-заборон, тим більше дитина розвиватиметься за психотичним сценарієм, і навпаки – чим щиріші батьки у вираженні настанов-дозволів (хоча і з певною кількістю несвідомих настанов-заборон), тим більше «шансів» у дитини сформувати невротичний рівень організації. Межовий рівень формується за приблизно однакової кількості настанов-заборон і настанов-дозволів. Найпідступнішим у цій схемі стосунків є те, що батьки зазвичай виражають дозвіл вербально, а заборону – невербально і приховано. Прикладом може стати така ілюстрація з роботи Д. МакАртур: «Я хотіла поїхати за кордон, але мати подивилась на мене таким поглядом, ніби казала: «Ти ж не хочеш їхати, чи не так?» Ми не промовили жодного слова. Мені стало страшно їхати через відчуття, що насправді вона не хотіла б, щоб я їхала» [23].

Дитині доволі складно (якщо взагалі можливо) усвідомити цей подвійний контекст, а тому вона не розуміє, що саме «не так» і привчається не довіряти собі.

Може бути і гірший варіант – дитині не дають можливості усвідомити ситуацію, їй доносять, що думати про подібне – означає бути божевільним і невдячним, а робити вчинки, що суперечать батьківському сценарію – соромно і страшно.

Слід також вказати, що батьки загалом, не мають свідомого бажання нашкодити власній дитині, вони керуються прагненням інтегрувати власні особистісні характеристики і та зберегти стосунки. Дитина в цій схемі – не свідомо обрана жертва, а, скоріше, випадковий заручник – такий самий, яким, цілком імовірно, були й її батьки в дитинстві.

Батьки, які дають настанови-заборони, зазвичай емоційно відсторонені, вони вважають за краще підтримувати патріархальний устрій, згідно з яким вони повинні працювати, а їх дружини мають піклуватися про дітей. При цьому дітям приписано потребувати материнської опіки якомога довше. Такий батько хоче зберегти свій шлюб, а тому «приносить у жертву» потреби дитини, аби не сваритися з дружиною. Він також уникає відповідальності, залишаючись байдужим до потреб та почуттів дитини.

Деякі з таких батьків та матерів навіть можуть здійснювати над дитиною сексуальне насильство, про що дитина навряд чи зможе комусь повідомити через залякування та заборони. Батьки як пара також можуть неусвідомлено вступати у змову, щодо якої один із них чинить насильство над дитиною, а інший цьому спирає власним не втручанням або замовчуванням.

Також необхідно зазначити, що детальний розгляд цієї теми був призначений продемонструвати всю неоднозначність неусвідомлених батьківських настанов та дозволів, а також виокремити їх певні деталі, що мають конкретне практичне значення у рамках дослідження теми даної роботи.

1.3. Фактори впливаючі на якість батьківсько-дитячих відносин

Сучасні транзакційні погляди на людський розвиток підкреслюють динамічну взаємодію між дітьми та їх соціальним оточенням, а також взаємодією з опікунами (див. Sameroff & MacKenzie, 2003). Ця концепція процесу взаємного впливу є центральною темою сучасних досліджень темпераменту, виховання дітей та результатів розвитку (наприклад, Rothbart, 2011).

Деякі дослідження показують, що батьки впливають на темперамент дитини («Сулік, Блер, Міллс-Кунс, Беррі та Грінберг, 2015»), інші виявляють, що темперамент дитини впливає на поведінку батьків («Ганібан, Ульбріхт, Саудіно, Рейсс і Нейдерхайзер», треті. надати докази двоспрямованого впливу виховання дітей та темпераменту дитини (Lee, Zhou, Eisenberg & Wang, 2012; Sameroff & MacKenzie, 2003). Проведене дослідження доповнює цю літературу, оцінюючи лонгітудинальні зв'язки між якісним та позитивним стилем вихованням та формуванням здатності до контролю, враховуючи, що контроль зусиль, мабуть, відіграє фундаментальну роль у саморегуляції дитини (Дурбін, 2018 ; Ротбарт і Руеда, 2005), продуктивність та зовнішню поведінку (Blair & Razza, 2007; Eisenberg et al., 2004).

Паттерни батьківської соціалізації та регуляції емоцій можуть залежати від статі батьків (Елам, Чассен, Айзенберг та Спінрад, 2017). Однак попередні дослідження насамперед вивчали поведінку матерів або осіб, які здійснюють основний догляд (Eisenberg, Taylor, Widaman & Spinard, 2015; Eisenberg et al., 2005). Таким чином, ми оцінюємо зв'язок між поведінкою та здатністю до саморегуляції з боку дітей та якісним та позитивним батьківським вихованням як з боку матері, так і з боку батька за трьома хвилями даних, коли діти були віком від 3 до 5 років.

Дослідження показують, що, якщо батьки допомагають своїй дитині регулювати емоції та поведінку, сприяє кращій здатності до самоконтролю (Eisenberg et al., 2005). Із іншого боку, наприклад, жорстка поведінка батьків може призвести до надмірного збудження дітей, які будуть менш здатні концентрувати або перемикаати увагу в міру необхідності (Hoffman, 2000). Навпаки, теплі та підтримуючі батьки можуть допомогти дітям стати більш саморегульованими та з меншою ймовірністю засмучуватися чи злитися.

Тобто батьки, які демонструють високий рівень позитивних емоцій, допомагають своїм дітям розуміти та виражати аналогічні типи емоцій (Valiente et al., 2004). Таким чином, діти з меншою ймовірністю демонструватимуть

зовнішню поведінку, викликану такими емоційними реакціями (Eisenberg et al., 2005).

Матері, які використовували спілкування з позитивним емоційним тоном, зазначали, що їхні діти показували більш позитивну поведінку (Cipriano & Stifter, 2010). Бельські, Паско Фірон і Белл (2007) дослідили чутливість матері і через два роки виявили, що вона пов'язана з поведінкою дитини. Таким чином, позитивне, якісне виховання може сприяти розвитку .

І навпаки, є деякі дані, що дозволяють припустити, що якості дітей можуть викликати певну батьківську поведінку, у вигляді похвали, позитивний афект і позитивний зворотний зв'язок (див. Eisenberg, Vidmar та ін., 2010). Наприклад, Бельський та ін. (2007) виявили, що регулювання уваги дитини зумовлює підтримку матері з плином часу, а Ленгуа (2006) виявили, що нижчі рівні контролю над дитиною, пов'язані з великим неприйняттям з боку батьків.

Є також свідчення двоспрямованого зв'язку між темпераментом та вихованням дітей. Наприклад, Айзенберг та ін. (1999) виявили, що негативна емоційність дітей віком від 6 до 8 років пов'язана з реакцією батьків на дистрес у віці від 8 до 10 років. Тоді це було пов'язано з вищою негативною емоційністю дітей віком від 10 до 12 років. Лі та ін. (2012) виявили двонаправлені зв'язки між вихованням дітей та контролем, що потребує зусиль, самоконтролю з боку дитини. Зокрема, низький контроль, що вимагає зусиль, передбачав авторитарне виховання з часом, а високий авторитарне виховання передбачало зниження саморегуляції дитини з часом. Більше того, Айзенберг та ін. (2015) вивчили двонаправлені поздовжні зв'язки між вихованням дітей, примусовим контролем та зовнішньою поведінкою та виявили докази обох видів ефектів.

Тобто вони виявили прогностичний ефект самоконтролю у поведінці дітей, та виховання дітей, а також прогностичний ефект батьківського контролю на контроль, який потребує зусиль з боку дітей. Аналогічно, Тіберіо та ін. (2016) виявили, що для дітей молодшого віку контроль, який потребує зусиль, впливав на позитивне виховання, а в старшому віці — на контроль, який потребує зусиль.

Невирішена проблема у літературі з виховання дітей і темпераменту стосується можливості різного впливу батьківських навичок матерів та батьків. Література дещо обмежена для того, щоб робити точні прогнози, оскільки багато досліджень з виховання дітей та саморегуляції дітей насамперед фокусуються на стосунках матері та дитини з меншою увагою до ролі батьків (див. Eisenberg, Taylor, Widaman, & Spinard, 2015; Eisenberg et al., 2005; Кареман, ван Гуйл, ван Акен і Декович, 2010). Тим не менш, включення батьків до дослідження темпераменту та виховання дітей є важливим, оскільки близько 88% сімей з дітьми віком до 12 років мають батька в сім'ї (Бюро перепису населення США, 2018). Крім того, батьки також проводять велику частину часу зі своїми дітьми (Pleck & Masciadrelli, 2004).

Існуючі дослідження показують, що деякі паттерни поведінкової взаємодії з дітьми у батьків і матерів різні. Наприклад, більш ранні дослідження показують, що батьки, як правило, більшою мірою є товаришами з ігор для своїх дітей, тоді як матері, як правило, більше піклуються про них (Lamb, 2004). Часто за допомогою фізичної гри батьки можуть викликати емоційне стимулювання, заклик до вирішення проблем та ризикувати із зовнішнім світом (див. Raquette, 2004). Таким чином, через когнітивну стимуляцію, високий рівень збудження та хвилювання, що виникає в результаті такої взаємодії з батьком, може мати важливе значення для розвитку виконавчих функцій (Гроссман, Гроссман, Кіндлер і Циммерман, 2008). З іншого боку, матері, як правило, є джерелом для заспокоєння у стресових ситуаціях і вони вербалізують більше емоційного контенту. Цей процес може призвести до очікувань сильнішого материнського ефекту.

Карреман та ін.(2010) досліджували зв'язок між саморегуляцією та самоконтролем поведінки дитини, та батьківською поведінкою, яка демонструвала позитивну саморегуляцію та міркування окремо для матерів та батьків. Вони виявили, що як материнське, і батьківське виховання пов'язані з примусовим контролем, а батьківське виховання пов'язані з жорсткішим контролем за дитиною, ніж материнське виховання. Крім того, важка поведінка

дітей може мати більший вплив на виховання дітей з боку матері, а не батька (Elam et al., 2017). Враховуючи стан існуючої літератури, ми вважаємо за важливе залучити до дослідження як матерів, так і батьків, а також перевірити, чи різняться зв'язки між темпераментом і вихованням дітей залежно від статі батьків. Ця стратегія надасть більше необхідних даних на цю тему. Відповідно, ми оцінюємо зв'язок між примусовим контролем дітей та позитивним батьківським вихованням як з боку матері, так і з боку батька за трьома хвилями даних, коли діти були віком від 3 до 5 років.

Посилений контроль може допомогти пояснити зв'язок між вихованням дітей та результатами розвитку дитини. Наприклад, Айзенберг та ін. (2005) виявили, що посилений контроль з боку дітей опосередковує зв'язок між позитивним батьківським вихованням та зовнішньою поведінкою дітей. Зокрема, виховання, яке включало позитивний афект і вербальну прихильність у середній школі, передбачало, що діти докладатимуть зусиль до контролю через два роки, що було пов'язано з меншою кількістю проблем, пов'язаних з екстерналізацією, у підлітковому віці. Це було правильно навіть після контролю за стабільністю відносин у часі. Аналогічним чином, Чанг, Олсон, Самерофф і Секстон (2011) виявили, що примусовий контроль у трирічних хлопчиків опосередковував зв'язок між теплим чуйним батьківським вихованням (тобто турботою, чуйністю і міркуваннями або розмовами з дитиною) через звіти матері у віці 3 екстерналізація поведінки віком 6 років. Аналогічно, Ейден, Едвардс і Леонард (2007) виявили, що саморегуляція у віці 3 років опосередковує зв'язок між вихованням дітей віком 2 років та екстерналізацією поведінки у віці 5 років серед дітей батьків-алкоголіків. Зовсім недавно Сулик та ін. (2015) показали, що зв'язок між батьківськими обов'язками основної особи, яка здійснює догляд, віком 36 місяців та екстерналізацією віком 60 місяців була опосередкована виконавчим функціонуванням віком 48 місяців.

Крім того, Суонсон та ін. (2014) проспективно досліджували зв'язок між реакцією батьків на негативні емоції дітей, зусиллям контролю та успішністю з математики. Вони виявили докази того, що посилений контроль у першому класі

опосередковував зв'язок між позитивною реакцією батьків у дитячому садку та успішністю з математики у другому класі. Ван, Денг і Ду (2018) виявили, що жорстке виховання негативно впливає на академічну успішність через жорсткий контроль у вибірці учнів шостих-восьмих класів.

Копистинська, Спінрад, Сей та Айзенберг (2016) виявили, що коли чутливість матері була високою, контроль, який потребує зусиль, опосередковував зв'язок між м'яким контролем матері та академічною діяльністю дитини. Однак коли чутливість матері була низькою, цей зв'язок не був значним. Спільно ці результати дозволяють припустити, що посилений контроль може частково пояснити зв'язок між вихованням дітей та важливими результатами розвитку. Однак не всі дослідження знаходять докази на користь посередництва, особливо у молодшому віці. Наприклад, Айзенберг та колеги (2010) виявили, що посилений контроль у 30 місяців не опосередковує зв'язок між материнським вихованням у 18 місяців та зовнішньою поведінкою у 42 місяці.

Реальне дослідження розширює більш ранні дослідження, оцінюючи двоспрямовані відносини між вихованням дітей та зусиллям контролю маленьких дітей у часі та перевіряючи, як вони пов'язані з наступними результатами розвитку. Зв'язок між вихованням дітей та контролем, що потребує зусиль, добре документований дослідженнями, що вивчають поведінку матері або об'єднують матір та батька щодо контролю, що потребує зусиль, та екстерналізації поведінки дитини. Наприклад, Айзенберг та ін. (2015) досліджували нав'язливе материнське виховання, що спостерігається, примусовий контроль та екстернальна поведінка маленьких дітей. Айзенберг та ін. (2005) виявили, що контроль, що вимагає зусиль, опосередковує зв'язок між позитивним батьківським ставленням особи, яка здійснює основний догляд, та низьким рівнем екстерналізації поведінки у ранніх підлітків. Ми розширюємо цю роботу, вивчаючи у моделі батьківську поведінку як матерів, і батьків. Ми також додаємо до дефіцитних досліджень зв'язок між позитивним батьківським вихованням та ретельним контролем успішності в школі (Swanson, Valiente,

Lemery-Chalfant, Bradley & Eggum-Wilkens, 2014). Нарешті, ми використовували нещодавно запропоновану статистичну модель, яка допомагає розплутати міжособистісну та внутрішньоособистісну мінливість, щоб точніше оцінити взаємозв'язок між вихованням дітей, зусиллями контролю та результатами розвитку.

Крім того, ми перевірили, чи має позитивне батьківство з боку батька та матері різний зв'язок з контролем над дитиною, яка потребує зусиль. Ван Лісса, Кейзер, Ван Лієр, Меус і Браньє (2019) показали, що матері виявляють велику підтримку по відношенню до своєї дитини, а батьки виявляють більший контроль над поведінкою. Інші виявили, що більш високий рівень позитивності у обох батьків пов'язаний із просоціальною поведінкою дітей (Gryczkowski, Jordan & Mercer, 2018). Таким чином, можливо, що позитивне батьківське виховання з боку матері може мати різний зв'язок з батьками, або може бути, що між матерями і батьками не буде ніяких відмінностей.

Мною також були додані дані про вік батьків, статус батьківських відносин, дохід на душу населення та стать дитини. Ранні дослідження показують, що ці контрольні змінні можуть мати відношення до поведінки дітей та батьків. Наприклад, діти, народжені від молодших батьків, демонструють найгірший контроль імпульсів і батьківську поведінку (Флоршейм та ін., 2003). Дівчата також можуть мати більш високу оцінку, ніж хлопчики, як у спостереженнях, так і в інших звітах про соціальну адаптацію та контроль за власними проявами поведінки (Li-Grining, 2007). Щодо доходу, було виявлено, що зв'язок між вихованням дітей та регулюванням дітей може бути сильнішим для маленьких дітей, які перебувають у несприятливих умовах (Raver, 2004).

1.4. Роль дошкільного віку у формуванні психо-фізіологічних реакцій.

Дошкільний вік є критичним періодом у формуванні здорової особи дитини. У цей період відбувається інтенсивний фізичний, емоційний, соціальний та когнітивний розвиток.

Ось кілька аспектів, які наголошують на ролі дошкільного віку у формуванні здорової особистості:

1. Формування Основ Емоційного Здоров'я:

- У дошкільному віці діти починають усвідомлювати та висловлювати свої емоції. Це важливий етап у формуванні емоційного інтелекту та здатності ефективно керувати своїми почуттями.

2. Розвиток Соціальних Навичок:

- Взаємодія з іншими дітьми та дорослими у дошкільному віці сприяє формуванню соціальних навичок, включаючи вміння ділитися, співпрацювати та вирішувати конфлікти.

3. Формування Основ Моральних Цінностей:

- Виховання та навчання у дошкільному віці відіграють ключову роль у формуванні базових моральних цінностей, таких як чесність, повага та відповідальність.

4. Розвиток Когнітивних Вмінь:

– Дошкільний вік є часом активного когнітивного розвитку. Діти навчаються основ логіки, мови, математики, що сприяє формуванню розумових здібностей.

5. Формування Самооцінки та Самовизначення:

- Взаємодія з навколишнім середовищем та зворотний зв'язок від дорослих та однолітків допомагають формувати у дітей позитивне сприйняття себе та свою роль у світі.

6. Освоєння Навичок Самообслуговування:

- Дошкільний вік – це час, коли діти починають освоювати навички самообслуговування, такі як одягання, годування та використання туалету, що сприяє формуванню самостійності.

7. Фізичний Розвиток:

- Активні ігри та заняття спортом у дошкільному віці сприяють фізичному розвитку, зміцнюючи здоров'я та формуючи звички здорового способу життя.

8. Розвиток Фантазії та Творчого Мислення:

- Дошкільний вік – це період, коли діти активно розвивають фантазію та творче мислення, що важливо для їхньої креативності та сприйняття світу в цілому.

9. Формування Базових особистісних якостей:

- Досвід у дошкільному віці також може вплинути на формування базових рис особистості, таких як толерантність, прагнення до досягнення, впевненість та інші.

Всі ці аспекти створюють основу для здорового психологічного та емоційного розвитку дитини, надаючи довгостроковий вплив на формування особистості.

Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.5. 2.1. Загальна характеристика вибірки дослідження

Учасниками даного дослідження є представники 30 україномовних сімей виховуючих дитину дошкільного віку. Критеріями підбору учасників за для участі у дослідженні була зацікавленість батьків у покращенні якості дитячо-батьківських взаємин та згода на розповсюдження приватних даних, отриманих у ході дослідження.

Вибірка становить 25 осіб жіночої статі і 5 осіб чоловічої статі, вік представників становить 28-38 років. Вибірку складають представники таких професій як : вчитель початкових класів, волонтери, будівельники, інженери, та робітники іт сфери. Наявність закінченої базової освіти, та наявність вищої освіти також потребувало зазначення у анкетуванні.

Представники виборки являються носіями різних стилів виховання та поведінкових стратегій

Обмеження дослідження можуть бути пов'язані з характеристиками учасників, котрі можуть вплинути на зовнішню та внутрішню валідність результатів.

Значущими факторами у контексті проведеного дослідження, що стосується учасників виборки є аналіз кількості та якості часу який учасники дослідження можуть проводити із власними дітьми, усвідомлення власних мотивів поведінки, здатність до усвідомлення дезадаптивних паттернів поведінки та стилів виховання, здатність до самоконтролю та аналізу впливу власних дій дорослого на вчинки та поведінку дитини.

1.6. 2.2. Методи та методики дослідження.

Для зручності роботи та обробки результатів найбільш адаптивним та широковживаним методом для збору психофізіологічних показників запропоновано збір даних із смарт годинників(хіаомі), щоб структурувати інформацію таку як частота серцевого ритму у спокої та у стані збудження,

середня частота серцевого ритму, показники тиску, кількість кроків у день, та рівня фізичної активності на протязі доби та рівень якості сну.

За для збору психологічних даних та для визначення параметрів впливаючих на якість батьківсько-дитячих взаємин мною запропоновано заповнення анкет за зразком.(додаток А)

Перша методика має назву «Анкета Сімейна атмосфера» на основі праць Вірджинії Сатир і призначена для дослідження впливу соціально вимірюваних показників, таких як наявність освіти, професія, кількість членів родини, на якість батьківсько-дитячих взаємин.

Також у дослідженні було використано методику « Анкета Індекс якості взаємодії у сім'ї» і призначена для визначення і дослідження якісних показників внутрішньо сімейної взаємодії, таких як кількість часу який сім'я проводить разом і його якість, оцінку якій вони мають призначити самостійно, спираючись на власні критерії розуміння цього поняття.

Та, як катализатор якості батьківсько дитячих взаємин було запропоновано провести з дітьми сімей, представники яких складають дану вибірку, проєктивну методику «Малюнок сім'ї», результати проведеної методики представлені у розділі 3.3.

1.7. 2.3. Процедура дослідження.

За для проведення процедури дослідження взаємозв'язку між психофізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку було запропоновано участь у дослідженні у три етапи:

- 1) Збір початкових даних з респондентів, за допомогою анкетування. Та запропоновано підключення збору психофізіологічних даних з смарт браслетів.
- 2) Другим етапом було проведення циклу семінарів на протязі трьох місяців, за для просвітницької частини та поліпшення усвідомленості батьків у даній темі.

3) Третім етапом було проведення співбесіди через 3 місяці та , за для оцінки якості батьківсько-дитячих відносин, провести аналіз сприйняття якості дитячо-батьківських взаємин зі сторони дітей респондентів, та запропоновано виконати проєктивну методику « Малюнок сім'ї».

Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПСИХОФІЗИОЛОГІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЮ ЯКІСТЮ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

1.8. 3.1. Дослідження психо-фізіологічних показників дорослих представників вибірки

Для оцінки впливу психофізіологічних показників на якість дитячо-батьківських взаємин у рамках даного дослідження було використано кореляційний аналіз.

Із вибірки 30 осіб дорослих респондентів погодилися взяти участь у зборі даних із смарт браслетів 12 осіб.(рис.3.1)

Рис.3.1. Показники смарт браслету використані для результатів дослідження.

Після проходження респондентами інструкцій було зібрано такі початкові дані з смарт браслетів як тиск, частота серцевого ритму, кількість кроків у день і середній рівень активності, та якість сну.

Дані показники були розглянуті через вплив цих факторів на самопочуття батьків, та, як наслідок, на психологічну якість батьківсько-дитячих стосунків.

Отримані показники представлені нижче у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 Взаємозв'язок між середнім показником чсс на протязі доби та якістю батьківсько-дитячих стосунків

Респондент	Середня час на протязі дня	Якість батьківсько-дитячих стосунків
1	68	95
2	72	94
3	72	93
4	74	91
5	74	91
6	75	90
7	76	89
8	76	89
9	77	88
10	78	87
11	79	86
12	81	84

На основі даних які були отримані та внесені у таблицю було проведено кореляційний аналіз за допомогою програми Ексель.

Де коефіцієнт кореляції $r = -0,988629226$

На основі отриманих даних можемо стверджувати про наявність негативної кореляції між серцевим ритмом респондента на протязі дня та здатністю до якісних батьківсько-дитячих стосунків.

У наступній таблиці 3.2. розглянемо такі показники як тривалість сну дорослого на протязі доби, і взаємозв'язок цього показника на здатності до якісних батьківсько-дитячих стосунках.

Таблиця 3.2 Взаємозв'язок між тривалістю та якістю сну на протязі доби та якістю батьківсько-дитячих стосунків

Респондент	Тривалість та якість сну за добу(у відсотках)	Якість батьківських взаємин
1	96	96

2	94	95
3	90	90
4	92	90
5	90	90
6	89	89
7	76	75
8	74	74
9	80	79
10	68	65
11	63	60
12	62	60

Де коефіцієнт кореляції $r = 0,997733651$

Виходячи з даних отриманих у результаті аналізу якості сну респондентів, можемо цілком вважати, що якісний та тривалий сон є важливим фактором, який впливає позитивно на здатність до якісної взаємодії.

У наступній таблиці 3.3. буде розглянуто такий фактор як наявність та якість фізичного навантаження, та середній рівень фізичної активності на протязі дня та кількість кроків .(також респондентами було отримано рекомендацію прогулянкам на свіжому повітрі)

Таблиця 3.3 Взаємозв'язок між рівнем фізичної активності на протязі доби та якістю батьківсько-дитячих стосунків

Респодент	Рівень фізичної активності на протязі дня (у відсотках)	Якість батьківських взаємин
1	62	95
2	54	90

Закінчення таблиці 3.3

3	64	94
4	51	88
5	50	87
6	45	84
7	30	60
8	32	65
9	31	64
10	25	50
11	24	48
12	18	36

Де коефіцієнт кореляції, $r = 0,97367274$

Виходячі з даних таблиці, можемо стверджувати, що між наявністю фізичної активності у дорослого на протязі дня та здатністю до якісної взаємодії між батьками та дітьми є прямий зв'язок, а також було відмічено, якщо показники активності переважають середні, що свідчить про наявність фізичних тренувань, або продовжуваних прогулянок, несуть більш позитивний динамічний вплив на якість батьківсько-дитячих взаємин.

Так і навпаки, результати, які свідчили про активність нижче середньої, тобто вільне переміщення, мінімальні затрати фізичних зусиль без будь-якого позитивного фізичного навантаження відображається і на якості і спроможності до якісних батьківсько-дитячих стосунків.

1.9. 3.2. Дослідження психологічних показників впливаючих на якість батьківсько-дитячих взаємин

Після проходження респондентами анкетування на прикладі анкети "Сімейна атмосфера", на основі праці В. Сатир; та анкети " Індекс якості взаємодії у сім'ї"(див додаток А) результати дослідження були оброблені за відповідною інструкцією та внесені у таблицю за для проведення математично-статистичній обробці з використанням кластерного аналізу. Перелік факторів і чинників було співвіднесено за впливом на якість батьківсько-дитячих стосунків у відсоткове співвідношення.

Було складено таблицю результатів і відсоткового співвідношення . У цій таблиці представлені показники по провідним факторам впливаючим на якість батьківсько-дитячих взаємин.

1.10. 3.3. Дослідження взаємозв'язку між психо-фізіологічними показниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин

Виходячі з попередніх даних отриманих у результаті проведення анкетування, було виявлено, які з психофізіологічних чинників і психічних чинників, здатні чинити вплив на якість батьківсько дитячих взаємин у сім'ях здітьми дошкільного віку . Отримані дані було винесено у таблицю використовуючи кореляційний аналіз. і на основі даних з таблиці було отримано такий графічний малюнок.(див. Рис.3.2.)

Де шкала x відображає якість батьківських стосунків у відсотках, а шкала у, відображає середнє арифметичне значення усіх психофізіологічних чинників, які були детально розглянуті та підвержені дедальшому аналізу на попередньому етапі.

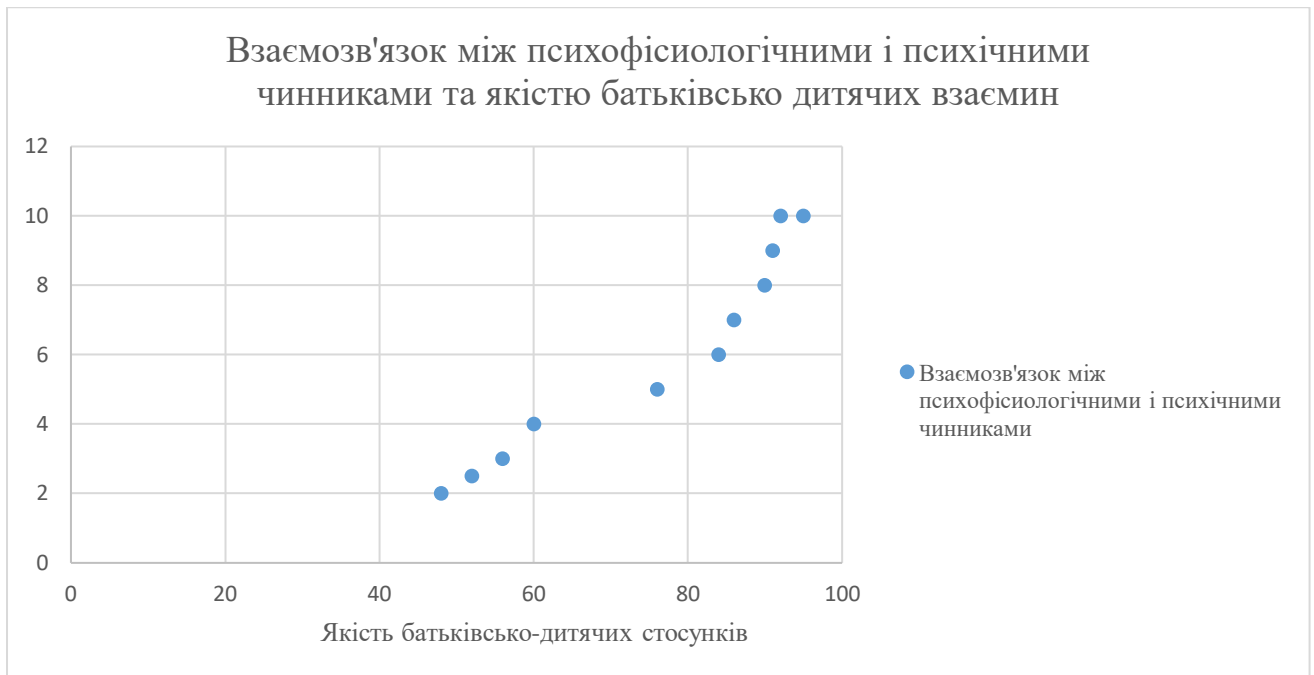

Рисунок 3.2. Взаємозв'язок між психофісіологічними і психічними чинниками та якістю батьківсько дитячих взаємин

Фінальним показником, для демонстрації зворотнього впливу на якість дитячо батьківських відносин у сім'ях з дітьми дошкільного віку запропоновано аналіз сприйняття якості дитячо-батьківських стосунків дітьми.

Серед великої кількості методик призначеної для діагностики батьківсько-дитячих відносин яка підтвердила своє широке застосування та дієві результати, враховуючи середній вік дітей у сім'ях респондентів було запропоновано використати проєктивну методику «Малюнок сім'ї» В. Хьюлса, який, за бажанням, мали виконати діти дошкільного віку із сімей респондентів, які представляють вибірку.

Деякі рисунки, обрані за змістовним навантаженням, як ті, що несуть у собі найінформативніший внесок у результати отримані у ході дослідження представлені нижче Рис.3-7.

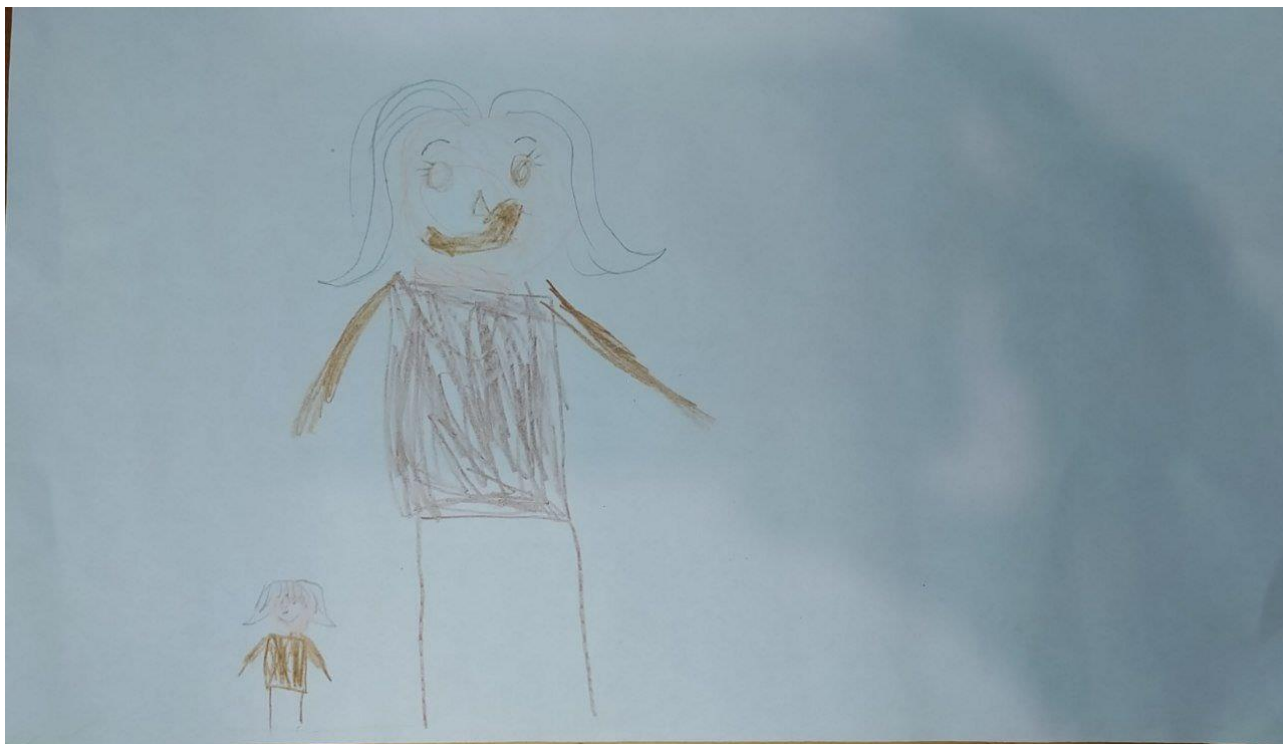

Рис 3. Малюнок сім'ї респондента.

На рис.3. ми можемо бачити сприйняття дитиною ситуації взаємин у сім'ї як відокремлену, дитина сприймає лише фігуру матері, і слід додати, що фігура непропорційно велика, що може свідчити про наявність механізмів гіперопіки та завищених сподівань, які накладаються на дитину.

Розглянемо інформатичний зміст, що несе у собі малюнок через методи мат.статистики. Дані внесені у таблицю 3.4. і таблицю 3.5. і представлені нижче.

Анілізуючі дані отримані через цей рисунок у порівнянні з іншими рисунками дітей респондентів виконаний за тією ж самою методикою, можемо стверджувати відсутність різноманіття спільних інтересів у родині та за її межами. Коментарі на протязі виконання методики дитина не давала, і серед запропонованих інструментів: різнокольорові олівці, фломастери і фарби, дитина обрала лише 2 темні кольори олівців, що також можна трактувати, як певну скучність та обмеженість у виявленні власної думки, ідеї та самовідчуття. Також через цей малюнок, та аналізуючи весь процес його виконання, дитина дає змогу відчувати аналізатору, що якість та яскравість сприйняття батьківсько-сімейних стосунків дитиною є незадовільна.

Рис. 4. Малюнок сім'ї респондента

Розглядаючи інформативний зміст рисунку 4 дані отримані у ході розгляду також були винесені у таблицю 3.4 та у таблицю 3.5. для використання математико статистичних методів обробки, а саме кореляційного аналізу.

Аналізуючи дані з рис 4. Можемо стверджувати про наявність гарного контакту між дітьми у родині і сприйняття батьківсько-дитячих взаємин як цікаве і яскраве проведення часу, але у той самий час ми бачимо, що дитина включає у своє сприйняття сім'ї лише одного з батьків, що може свідчити про те, що інший є приймає відсторонену позицію у процесах родини.

Рис 5. Малюнок сім'ї респондента.

Для більш детального аналізу якості батьківсько-дитячих взаємин та структування отриманої інформації з рисунку 5, кількісні дані були внесені до таблиці 3.4. та 3.5. які представлені нижче.

Аналізуючи рисунок 5 можемо стверджувати про наявність гарної привязаності та теплих довірливих стосунків з одним із батьків, також констатувати наповненість рисунку, малюнок не пустий, що дає змогу оцінити, як гарно вибудовані батьківсько-дитячі взаємини допомагають дитині так само гарно відчувати себе у навколишньому світі та пізнавати його.

Рис 6. Малюнок сім'ї респондента.

Для більш детального та повного оцінювання результатів отриманих після проведення проєктивної методики «Малюнок сім'ї» числові значення внесені у таблицю 3.4. та таблицю 3.5. за для проведення кореляційного аналізу.

Аналізуючи рисунок 6 можемо стверджувати про наявність міцного контакту між батьком та сином . Різнокольорове забарвлення малюнку також дає змогу стверджувати, що якісно побудовані батьківсько-дитячі взаємини відкривають шлях до вільного пізнання навколишнього світу та базового гарного самопочуття дитини. Також наявність суцільної лінії, землі під ногами дає змогу висунути припущення, спираючись на праці Дж.Боулбі, що наявність міцної привзаності дає відчуття опори під ногами.

Відбиток долонею був описаний як «дай п'ять», що свідчить, що стосунки з батьком сприймаються дитиною «Ми одна команда!»

Рис 7. Малюнок сім'ї респондента.

Для детального та інформативного аналізу даних отриманих з рисунку 7, числові дані було внесено до таблиці 3.4.

Аналіз рис 7 надає змогу бачити первні протиріччя.

З одного боку самосприйняття дитини себе як яскравої особистості, та бачення зовнішнього світу, як цікаваго та яскравого, свядчить про гарні розумові здібності. Але, з іншого боку, бачення дитиною батьківсько-дитячих взаємин є незрозумілим, бо неначе сім'я і є, і вони присутні поруч із дитиною, але те, що дитина їх ніяк не окреслює гендерно, не забарвлює кольором, не прикріплює до себе, як положення «тримаймося за руки», свідчить, що побудова батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї викликає питання взагалі у своїй наявності та якості її побудови.

Але, також маємо розуміти той факт, що сприйняття дитини завжди є дещо суб'єктивним показником для оцінки якості батьківсько-дитячих взаємин, але, через брак інших інструментів для взаємодії та отримання зворотнього

інформаційного зв'язку із дітьми дошкільного віку, аналізуємо саме дані отримані через проєктивну методику «Малюнок сім'ї».

Таблиця 3.4. Аналіз проєктивної методики «Малюнок сім'ї» з використанням первинних методів мат.статистики.

номер рисунок	забарв леність площі малюнк ку	наявніс ть привяз аності зобреж еної як триман ня за руки	Фігура доросл ого пропор ційна до розмір і в дитини	наявніс ть "почви під ногами "	наявніс ть зовніш ніх об'єктів	позити вний вираз обличч я членів сім'ї	надання позитив них комент арів дитиною у ході виконан ня роботи	свобод а вибору інстру ментів для реаліза ції проект ивної методи ки	середн е значен ня показн иків
3	3	0	1	0	0	3	0	2	1,125
4	8	6	10	9	8	6	6	5	7,25
5	8	10	10	10	10	10	8	8	9,25
6	9	10	10	10	8	10	8	8	9,125
7	7	0	2	5	6	0	4	4	3,5

Отримані первинні дані було внесено до таблиці 3.5. для відображення взаємозв'язку отриманих показників і якістю батьківсько-дитячих взаємин за допомогою кореляційного аналізу.

Таблиця 3.5. Кореляційний аналіз даних проєктивної методики «Малюнок сім'ї» В.Хьюлса.

номер рисунок	середнє значення показників	якість батьківсько дитячих відносин
3	1,125	2
4	7,25	7
5	9,25	9
6	9,125	9
7	3,5	3

Де коефіцієнт кореляції $r = 0,991437535$, що дає змогу стверджувати, що взіємозв'язок між показниками отриманими у ході аналізу проведеної проєктивної методики «Малюнок сім'ї» та якістю батьківсько-дитячої взаємодії є прямим.

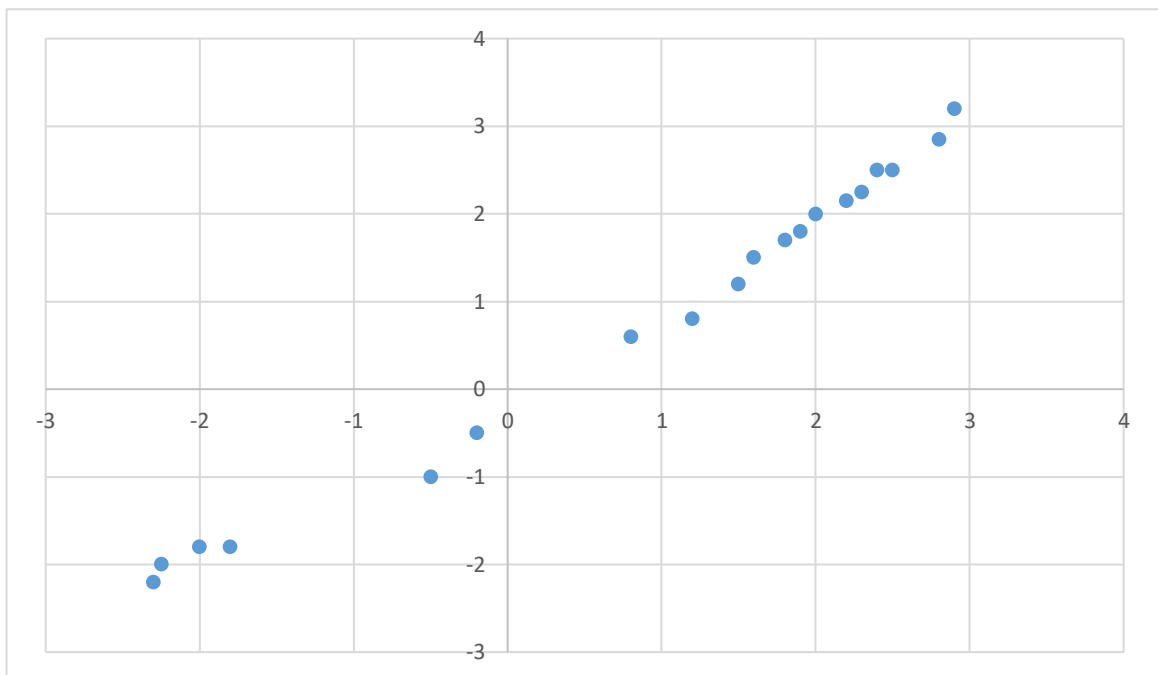
Для визначення які саме із використаних нами методик для аналізу впливу психофізіологічних чинників на психологічну якість батьківсько-дитячих відносин та проведення заключного аналізу було запропоновано провести кластерний аналіз по принципу найближчого сусіда.

Кластерний аналіз було проведено за допомогою програми Microsoft Excel

Першим кластером було визначено перелік факторів впливу на якість батьківсько-дитячих взаємин, отриманих у ході проведення анкетування, за зразком(додатокА)

Другим угрупованням було визначено перелік факторів впливу на якість батьківсько-дитячих взаємин, отриманих у ході обробки психофізіологічних показників, отриманих із смарт годинників (хіаомі).

Графічне зображення представлено нижче на рис.8.

Після дедалшого аналізу та поетапної обробки даних зібраних із представників виборки, та виходячи з результату математико статистичних методів можемо стверджувати, що психофізіологічні показники несуть у собі вагомий вплив на якість щоденного функціонування дорослої особистості, і як

наслідок, можуть впливати на здатність до якісного взаємозв'язку у батьківсько-дитячому контексті.

Характер даних, отриманих у результаті збору даних через анкетування надав змогу відстежити, що наявність соціальних чинників, таких як наявність вищої освіти, стабільної роботи, яка приносить задоволення та постійний фінансовий прибуток, також впливають на базове відчуття комфорту і тривожності дорослого, що, безумовно несе відбиток на спроможності до якісних батьківсько-дитячих стосунків.

Розглядаючи більш деталезовано кількість членів родини залучених до виховного процесу та якість проведення спільного часу, також надає можливість брати до уваги цей чинник, як впливаючий на якість батьківсько-дитячих відносин.

Поглиблений розгляд такого чинника, як кількість спільного часу, наявність спільних інтересів та позитивний інформативний контекст розмов у родині дає можливість відстежити рівень залученості у сімейні питання батьків, та ступінь відгуку та цікавості зі сторони дитини.

Проведення усіх етапів дослідження:

- Аналізу теоретичної літератури та ранніх досліджень
- Збору даних респондентів через анкетування
- збору даних психофізіологічних показників
- проведення проективної методики «Малюнок сім'ї»

Надало змогу відслідкувати певні послідовності у батьківсько-дитячій взаємодії, побачити певну динаміку, взаємозв'язок, та подальший вплив на внутрішньосімейну взаємодію.

Проведення даного дослідження також дає змогу відокремити чинники, які не несуть суттєвого впливу на якість батьківсько-дитячих взаємин, та надати певні конкретні рекомендації стосовно подальшого поліпшення усвідомлення

факторів, що лежать у основі вибудови якісних батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Дані рекомендації можуть бути більш конкретними для конкретних учасників, враховуючи особистісні характеристики та достовірність внесених даних респондентами, та відповідними до ситуації респондентів.

А також отримані загальні рекомендації для подальшого вивчення та поглиблення дослідження взаємозв'язку між психофізіологічними чинниками та психологічною якістю батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У ході аналізу теоретичного підґрунтя, та раніх досліджень побудови якісної батьківсько-дитячої взаємодії було виявлено, що попередні дослідження психологів та науковців розглядали окремо фактори, які можуть нести значущий вплив на якість батьківсько-дитячих взаємин у сім'я з дітьми дошкільного віку. Було виявлено, що чинники які притаманні дезадаптивній взаємодії у сім'ях з дітьми дошкільного віку насамперед лежать у психофізіологічних факторах, та соціальних чинниках, які зумовлюють утравлення певних повторюваних сценаріїв батьківсько-дитячої взаємодії та утворюють повсякденне життя родини.

Через збір та аналіз психофізіологічних чинників отриманих із показників смарт браслетів, нами було проаналізовано, що тривале нехтування якісним сном та якісною фізичною активністю, соціальними контактами, та їх якістю, у фігури значущого дорослого може призвести до негативного впливу на взаємодію з дітьми дошкільного віку. Так само як і фактори руйнівної поведінки значущого дорослого, нехтування розумінням власних та дитячих базових потреб, потреби у надійній привязаності, потреби у визнанні, потреби у вільній грі, тощо. Також у ході даного дослідження було виявлено, що інтерес до покращення якості батьківсько-дитячих стосунків є насамперед рушійною силою для усвідомлення прогалин у системі виховання у наявності неадаптивних паттернів батьківської поведінки та спроби вибудувати вектор для подальших змін.

Збір та аналіз даних отриманих у результаті анкетування надає змогу побачити наступну ланку рушійних чинників у якісній батьківсько-дитячій взаємодії. Наприклад фактор наявності освіти та стабільної роботи і задовільної заробітної платні здатні створювати прямий вплив на ступінь впевненості та відсутність тривожності у фігури дорослого, що прямим чином впливає на здатність до планування якісного спільного часу та більш якісної батьківсько-дитячої взаємодії у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Аналіз анкети "Індекс якості взаємодії у сім'ї" надає змогу розглянути чинники які впливають на згуртованість родини, та більш глибинні чинники, які

формують світосприйняття кожного члена родини характеру внутрішньосімейної взаємодії. Також, маємо зазначити, що всі указані параметри є дещо суб'єктивними, бо визначаються самими респондентами та описуються через призму їх власного враження та відчуття якості батьківсько-дитячої взаємодії.

Особливо цікавим внеском, було доповнення дослідження проективною методикою «Малюнок сім'ї». Аналізуючи малюнки, та структуруючи усі можливі інформаційні дані, які могли бути отримані через виконання проєктивної методики, ми отримали змогу підтвердити чи спростувати певні гіпотези, такі як:

- 1) Наявність теплих довірливих стосунків, та планування якісного вільного часу в середині родини знайшло своє підтвердження у яскравих та різнобарвних малюнках дітей респондентів, які дали таку оцінку характеру батьківсько-дитячої взаємодії через анкетування.

Так само діти представників виборки, які не були зацікавлені у зборі даних психофізіологічних показників, та надали досить стислі відповіді у анкетуванні, були не зацікавлені у проходженні проективної методики, або їх виконання не було задовільним і показало не високий результат.

- 2) Наявність гарно побудованих, якісних батьківсько-дитячих взаємин, про що свідчать дані респондентів після анкетування, знайшло своє підтвердження у більш експресивному та емоційному навантаженні рисунків дітей, виконуючих проективну методику.
- 3) Бажання дітей використати більше матеріалів для втілення ідеї свого малюнку, також було співвіднесено із характером внутрішньосімейної взаємодії. І також знайшло своє пряме підтвердження після отримання результатів дослідження.
- 4) Бажання дітей розповідати про об'єкти зображені на малюнку, також було розглянуто і винесено у таблицю, як наслідок якісної батьківсько-дитячої взаємодії. У порівнянні із дітьми які не виявили бажання та цікавості розповідати про власні роботи.

Поняття якості батьківсько- дитячих відносин характеризується не лише усвідомлення важливості психофізіологічних чинників на здатність до саморегуляції та контролю а й усвідомленням факторів, що сприяють покращенню цієї якості стосунків.

Усвідомлення факторів фізіологічної, емоційної, психологічної, матеріальної, соціальної залежності дитини дошкільного віку від фігури значущого дорослого являє собою першу ступінь до того щоб взяти на себе відповідальність за побудову якісних стосунків.

Для розвитку якісної взаємодії між дорослим та дитиною дошкільного віку у час підвищеної тривоги та стресових факторів слід формувати відповідні поведінкові стратегії які будуть найбільш ефективні на кожному етапі побудові цих стосунків.

В. Сатир звертала увагу, що позитивна модель батьківської поведінки характеризується в першу чергу гнучкістю, або врівноваженістю, коли різні дії відбуваються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій. Феномен батьківської любові через усвідомлення якості ставлення до дитини описувався Є. Фромом.

Враховуючі вищеперераховані чинники, та беручі за основу положення, які були розглянені у даному дослідженні було сформовано наступні практичні рекомендації для покращення якості батьківсько-дитячої взаємодії у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

На етапі побудови відносин із дитиною від нуля до одного року запропоновано моніторинг і фіксації якості та тривалості сну фігури значущого дорослого, наявність активності, моніторинг раціону харчування, наявність підтримуючих соціальних контактів і аналіз задоволення цих чинників як фактор впливу на самопочуття дорослого і як наслідок вплив на якість комунікації із дитиною.

На етапі від одного до трьох років запропоновано ввести "розпорядок" задоволення психофізіологічних потреб дорослого і дитини, оцінюючи

показники якого дає можливим побачити вплив на якість батьківського дитячих стосунків.

На етапі від трьох до шести років запропоновано приділити більше уваги соціальним фактором впливу на якість дитячо- батьківських стосунків.

На усіх етапах створення системи побудови-аналізу- зворотнього зв'язку- рефлексії створює та дає можливість кращого розуміння психофізіологічних потреб та здатності налаштуванні більше якісних взаємин між дорослим та дитиною дошкільного віку у час постійних змін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арнц, А. Схема-терапія: модель роботи з частками [Текст] / А. Арнц, Г. Якоб. – Л.: Свічадо, 2014. – 262 с.
2. Бейкер, К. Теория семейных систем Мюррея Боуэна. Основные понятия, методы и клиническая практика [Текст] / К. Бейкер, П. Тайтельман, М. Керр, М. Боуэн, Д. Паперо, Ф. Кливер, Б. Титтлер, Ю. Гиппенрейтер, П. Майер. – М.: Когито-Центр, 2005. – 496 с.
3. Варга, А. Введение в системно-семейную психотерапию [Текст] / А. Варга. – М.: Когито-Центр, 2011. – 184 с.
4. Гарбузов, В. И. Неврози і психотерапія [Текст] / В. И. Гарбузов. – СПб.: Сотис, 2001. – 242 с.
5. Герхарт, С. Як любов формує мозок дитини? [Текст] / С. Герхарт. – М.: Этерна. – 2012. – 320 с.
6. Захаров, А. И. Неврози у дітей и підлітків. Анамнез, етиология и патогенез [Текст] / А. И. Захаров. – Л.: Медицина, 1988. – 174 с.
7. Коршлань, І. Г. Психологічні чинники комунікативної толерантності в юнацькому віці [Текст] / І. Г. Коршлань, Л. О. Першина // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С. 164–169.
8. Личко, А. Е. Психопатии и акцентуации характера у підлітків [Текст] / 52 А. Е. Личко / Психотерапія індивідуальних розбіжностей. Тексти / під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 288–318.
9. МакВильямс, Н. Психодинамічна діагностика: Розуміння структури особистості у клінічному процесі [Текст] / Н. МакВильямс; пер. с англ. – М.: «Класс», 2001. – 480 с.
10. Малейчук, Г. И. Особенности психотерапевтической работы с клієнтами с залежною структурою особистості [Електронний ресурс] / Г. И. Малейчук // Журн. практ. психології і психоаналіза. – 2012. – № 2. – Режим доступа: <http://psyjournal.ru/articles/osobennosti-psihoterapevticheskoy-raboty-s-klientami-s-zavisimoy-strukturoy-lichnosti>. – Заглавие с экрана.
11. Миллер, Е. Драма обдарованої дитини [Текст] / А. Миллер. – М.: Корвет, 2013. – 144 с.

12. Вибрані лекції з дисципліни «Психологічні проблеми батьківсько-дитячих стосунків» О. І. Глушко, О. О. Байер.- Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара., 2019.-24-46с.
13. Сім'я в психологічній консультації: досвід і проблеми психологічного консультування / під ред. А. А. Бодалева, В. В. Століна. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
14. Торохтий, В. С. Психология социальной работы с семьей [Текст]: монография / В. С. Торохтий, Н. С. Видерман. – М.: Смысл, 2007. – 488 с.
15. Эйдемиллер, Э. Психология и психотерапия семьи [Текст] / Э. Эйдемиллер, В. Юцтискис. – СПб.: Питер, 2008. – 672 с.
16. Britton, R. Sex, death and Superego: experiences in psychoanalysis [Text] / R. Britton. – London: Routledge, 2003. – 208 p.
17. Do schema processes mediate links between parenting and eating pathology [Text] / A. Sheffield et al. // Eur. Eat. Disorders Rev. – 2009. – No. 17. – P. 290–300.
18. Family process and child anxiety and aggression: an observational analysis [Text] / M. R. Dadds et al. // J. of Abnormal Child Psychology. – 1996. – Vol. 24. – № 6. – P. 715–734.
19. Fromm, E. The art of loving [Text] / E. Fromm. – New York: Harper & Row, 1956. – 133 p.
20. Hens, K. Raising self-controlled children. A philosophical analysis of neuroscience and social psychology perspectives [Text] / K. Hens, D. Cutas / in D. Horstkotter (ed.) Parental responsibility in the context of neuroscience and genetics. – NY: Springer Academic Publishing, 2017. – P. 73–90.
21. Komurcu, B. An examination of parenting styles and early maladaptive schemas on psychological symptoms / B. Komurcu, S. Akdur // International Psychological Applications Conference and Trends, Budapest, Hungary, April 29-May 1, 2017. – № 1 (1). – P. 326–328.
22. Langs, R. Unconscious communication in everyday life [Text] / R. Langs. – Lanham, Maryland: Jason Aronson Inc. Publishers, 1983. – 204 p.
23. McArthur, D. S. Birth of a Self in adulthood [Electronic resource] / D. S. McArthur. – Access mode: <https://freepsychotherapybooks.org/borderline-53>

syndromes/product/66-birth-of-a-self-in-adulthood/category_pathway-82. – Title from the screen.

24. McWilliams, N. Some thoughts about schizoid dynamics [Text] / N. McWilliams // *The Psychoanalytic Review*. – 2006. – Vol. 93. – № 1. – P. 1–24.

25. Parker, G. Parental bonding instrument / G. Parker, H. Tupling, L. B. Brown // *Brit. J. Med. Psychol.* – 1979. – № 52 (MAR). – P. 1–10.

26. Parental bonding and eating disorders: a systematic review / A. Tetley et al. // *Eating Behaviors*. – 2014. – № 15 (1). – P. 49–59.

27. Sheffield, A. Links between parenting and core beliefs: preliminary psychometric validation of the Young Parenting Inventory [Text] / A. Sheffield, G. Waller, F. Emanuelli, C. Meyer // *Cognitive Therapy and Research*. – 2005. – № 29 (6). – P. 787–802.

28. Siqueland, L. Anxiety in children: perceived family environments and family interaction [Text] / L. Siqueland, P. C. Kendall, L. Steinberg // *J. of Clinical Child Psychology*. – 1996. – №. 25 (2). – P. 225–237.

29. McLeod, B. D., Wood, J. J., & Weisz, J. R. (2007). Examining the association between parenting and childhood anxiety: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27(2), 155-172.

30. Majdandžić, M., Möller, E. L., de Vente, W., Bögels, S. M., & van den Boom, D. C. (2014). Fathers' challenging parenting behavior predicts less subsequent anxiety symptoms in early childhood. *Behaviour Research and Therapy*, 60, 79-88.

31. Turner, H. A., Finkelhor, D., & Ormrod, R. (2006). The effect of lifetime victimization on the mental health of children and adolescents. *Social Science & Medicine*, 62(1), 13-27.

32. Teicher, M. H., Andersen, S. L., Polcari, A., Anderson, C. M., & Navalta, C. P. (2002). Developmental neurobiology of childhood stress and trauma. *Psychiatric Clinics*, 25(2), 397-426.

33. Kim-Cohen, J., Moffitt, T. E., Taylor, A., Pawlby, S. J., & Caspi, A. (2005). Maternal depression and children's antisocial behavior: Nature and nurture effects. *Archives of General Psychiatry*, 62(2), 173-181.
34. Nomaguchi, K. M., & House, A. N. (2013). Racial-ethnic disparities in maternal parenting stress: The role of structural disadvantages and parenting values. *Journal of Health and Social Behavior*, 54(3), 386-404.
35. Wang, Y., Dix, T., Rizzo, M. T., & McCarthy, K. (2013). Parental involvement in children's peer relationships: A comparison of African American and European American parents. *Journal of Marriage and Family*, 75(1), 185-199.
36. Lyons-Ruth, K., Easterbrooks, M. A., & Cibelli, C. D. (1997). Infant attachment strategies, infant mental lag, and maternal depressive symptoms: Predictors of internalizing and externalizing problems at age 7. *Developmental Psychology*, 33(4), 681-692.
37. Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., Lapsley, A. M., & Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: A meta-analytic study. *Child Development*, 81(2), 435-456.
38. Cyr, C., Euser, E. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses. *Development and Psychopathology*, 22(1), 87-108.
39. van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11(2), 225-249.
40. Knowledge Hub «Education » John Bowlby Profile. <https://online-learning-college.com/knowledge-hub/education/john-bowlby-profile/> April 29, 2022
41. Bowlby's Attachment Theory Paul Main <https://www.structural-learning.com/post/bowlbys-attachment-theory> June 30, 2023
42. Attachment - Basic Books Classics by John Bowlby ,September 23, 1983, 464 p.

43. Erik Erikson: Exploring the Stages of Psychosocial Development and why it is important. | by Billeh Scego | STEAM | Medium Aug 13, 2023

<https://medium.com/science-technology-and-society/erik-erikson-exploring-the-stages-of-psychosocial-development-and-why-it-is-important-b2a03b1f1977>

44. International Human Learning Resources Network (IHLRN), and The Avanta Network (now The Virginia Satir Global Network)

UNC Satir <https://satir.web.unc.edu/about-virginia-satir/>

45. True or false: Winnicott's notions of self - The Weekend University 3 april, 2020

<https://theweekenduniversity.com/true-or-false-winnicotts-notions-of-self/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

АНКЕТИ

Анкета "Сімейна атмосфера"

1. Загальна інформація:

- Ім'я батька/матері:
- Вік:
- Професія:
- Освіта:
- Стан здоров'я:
- Сімейний стан:
- Кількість дітей та їх вік:

2. Характеристики сімейного оточення:

- Оцініть загальну атмосферу у сім'ї за шкалою від 1 (негативна) до 10 (позитивна).
- Як часто у сім'ї проводять загальний час? (щодня, кілька разів на тиждень, рідше)
- Оцініть рівень зв'язку між членами сім'ї.

3. Дитячо-батьківські відносини:

- Оцініть свою емоційну доступність для дитини на шкалі від 1 (низька) до 5 (висока).
- Як часто ви приділяєте індивідуальну увагу кожній дитині?
- Яку діяльність ви робите разом з дитиною?

Анкета "Індекс якості взаємодії у сім'ї"

1. Комунікація:

- Як часто сім'я влаштовує спільні заходи (свята, прогулянки тощо)?
- Оцініть відносини між батьками за шкалою від 1 (конфлікти) до 5 (гармонія).
- Які теми найчастіше обговорюються у сім'ї?

2. Взаєморозуміння:

- Оцініть ваше порозуміння з дитиною за шкалою від 1 (слабке) до 5 (сильне).
- Які складнощі у спілкуванні з дитиною ви можете виділити?

3. Загальні цінності:

- Які спільні цінності є важливими для вашої родини?
- Як часто обговорюються питання виховання та освіти дітей?

4. Час, що приділяється увазі дітям:

- Оцініть, скільки часу в середньому ви приділяєте кожній дитині на день.
- Як ви проводите час разом із дитиною після закінчення робочого дня?